

ПРОСОПОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ

Вітчизняна і зарубіжна історична наука перебувають сьогодні у пошуках нових концептуальних орієнтирів та підходів, за допомогою яких можна було б відтворити багатовимірну історію людства і, зокрема, історію козацько-старшинських родів.

Дослідження козацько-старшинських родів, на нашу думку, неможливе без застосування просопографічного методу (методу дослідження колективних біографій), який кожному особу, що потрапила в поле наукової зацікавленості дослідника, розглядає як особистість та як індивідуальність. Навіть за відсутності достатньої кількості документального і нарративного матеріалу він дозволяє шляхом історичного занурення реконструювати особистість у її громадському, суспільному і приватному житті, відтворити духовний космос індивіда [1-8].

Історія кожного роду має свою відзнаку. При побудові наукової розвідки такі відзнаки суттєво впливають на її концептуальні засади. Якщо не з'ясувати і не розкрити їх своєчасно, подальше історичне просопографічне дослідження може призвести до плутанини чи зміщення акцентів.

Маючи намір показати зв'язок між представниками різних поколінь та визначити місце досліджуваної родини в загальному розвитку суспільства, потрібно одночасно розв'язувати завдання, яке стоїть на стику генеалогії та історії культури, – виявити еволюцію ідей, що пронизують історію даного роду, та діяльнісних практик.

Для просопографічного дослідження козацько-старшинські роди утворюють привабливий у багатьох відношеннях об'єкт.

Формування аналітичної вибірки з осіб, пов'язаних кровною спорідненістю, дозволяє спробу виділити в їхніх індивідуально неповторних характерах і долях складові, детерміновані, по-перше, природою (біологією); по-друге, соціальним началом (середовищем); по-третє, мультифакторними компонентами, що не зводяться до дії однієї причини. Важливість подібного виокремлення (засобами просопографії і/або іншими) для розуміння "пристрою" і генезису індивідуальності є, на наш погляд, очевидною. Вважаємо, що на цьому шляху відкривається можливість зробити крок також у напрямі проблем "великого звучання": від історії окремих доль перейти до загадок епохи – її змісту, вигляду, духу, а також у будь-якому разі уникнути деяких пасток.

Робота з групами, що складаються з осіб, поєднаних спільністю роду, відкриває цікаві можливості для вивчення еволюції культурних феноменів, і насамперед тому, що розширює хронологічні рамки дослідження. Матеріал, який охоплює значний хронологічний період, здатний характеризувати ці феномени не лише в статичній, а й в історичній динаміці. Останнє є вельми цінним для інтерпретації конкретного матеріалу в різних історико-культурних контекстах. Більш цілісно при цьому розкривається і власне культурологічний аспект подій.

Дещо спрощуючи реальну картину, будь-яку соціалізовану особу можна представити як результат сукупної дії трьох різноприродних чинників, трьох субстанціонально незалежних начал (див. рис. 1):

- генетичного чинника (G): начала природженого, зумовленого генетичною пам'яттю – психофізіологічних характеристик індивідуума, що частково зберігаються в ході їх міжпоколінної трансляції;

- сімейного (фамільного) чинника (F): традицій роду, тієї складової вже не генетичної, а соціокультурної пам'яті, яка транслюється на рівні мікроосередків суспільства – сім'ї та ряду соціальних агентів, завдяки яким ця особа формується і розвивається; це – соціальна адсорбована особою пам'ять, яка передається не всім простором (середовищем) дитинства, а лише тією його частиною, що пов'язана з домашнім вихованням;

- чинника часу (Т): "духу епохи", утвореного з тих ментальних стереотипів, які нав'язує індивідуумові час, а точніше, сучасний йому, переважно позасімейний, культурний субстрат, що є носієм досвіду лише частково відрефлектованого в різних формах пов'язаних з ним соціальних практик; це інша частина соціокультурної пам'яті, яка зберігається і безперервно оновлюється в структурних осередках суспільства всіх рівнів.

Усі ці три чинники діють на фоні тієї індивідуальної неповторності, яка формується щоразу новим поєднанням елементів спадкової інформації.

Виділення внеску кожного з вищеназваних начал у більшості випадків (не враховуючи особливі модельні ситуації) являє собою вельми непросто завдання. У методичному плані в загальному випадку слід прагнути зафіксувати, по можливості, всі змінні, за винятком однієї – тієї, вплив якої досліджується. Тут головна проблема полягає, як правило, в неможливості цілеспрямовано регулювати стан об'єкта. Історик працює з особистостями, що вже склалися, з уже прожитими ними життями. Але для компаративних досліджень він певною мірою вільний цілеспрямовано формувати ті, що вивчаються в їх сукупності.

Чинник часу («дух епохи») (зумовлений соціокультурною пам'яттю, яка зберігається і безперервно оновлюється в соціальних інститутах суспільства)

Генетичний чинник
(зумовлений генетичною пам'яттю і є психофізіологічною характеристикою індивіда)

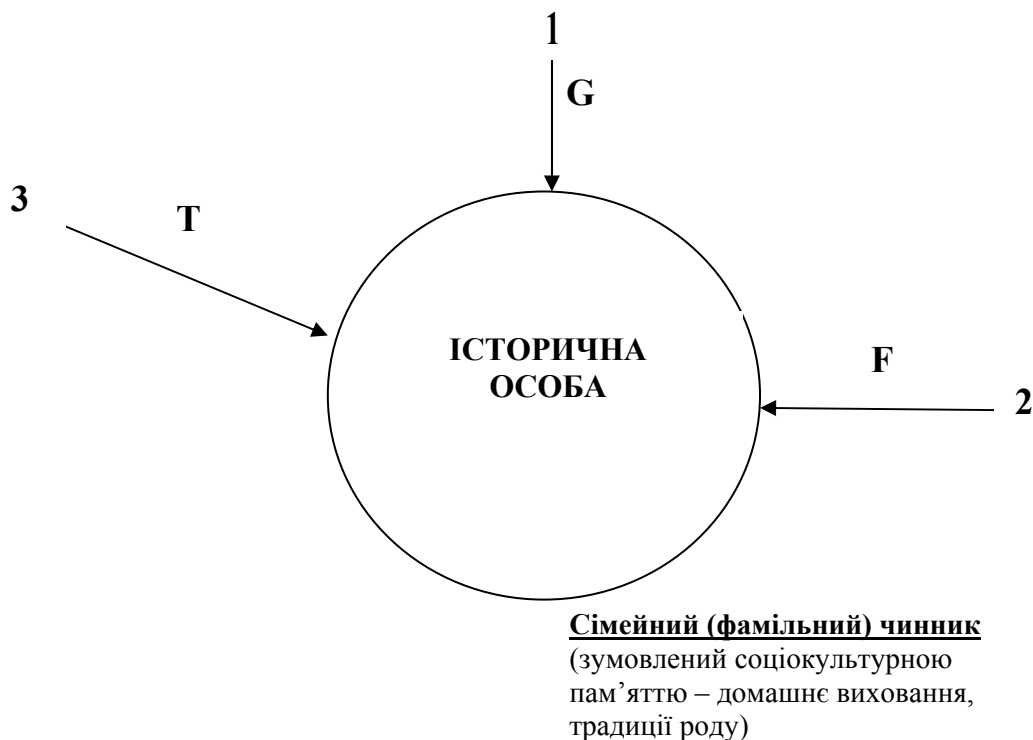

Рис. 1. Особа як результат сукупної дії різноприродних чинників

Серед сукупностей, які становлять інтерес для наших досліджень, природну цілісність мають групи, поєднані спільністю роду. У представників одного роду два компоненти – генетична схильність та традиції роду – володіють певною близькістю. Зрозуміло, і перше, і друге з часом змінюються. Але ці зміни є порівняно повільними, в змістовному плані консервативними, завжди еволюційними і завжди зберігають пам'ять про минуле.

Звернення до вибірок, сформованих на основі спільності роду, дозволяє намітити контури процедури, яка уловлює вплив того, що вище ми образно назвали "духом епохи". Приналежність до одного роду максимально зближує всю вибірку за чинником G, а окремих представників у її складі (наприклад, брати, що виховувалися в одній сім'ї) – ще й за чинником F. Залишається навчитися відстежувати зміну чинника T. Досягти цього дозволяє розбиття вибірки на підгрупи (когорти) за близькістю дат народження. Саме так, а не на основі приналежності до одного "коліна" (покоління родовідного дерева). Останнє в окремих випадках є допустимим, а в загальному випадку неприйнятним: дати народження всередині покоління можуть значно розрізнятися, причому відмінності наростають у міру збільшення порядкового номера покоління (діапазон дат розширюється). Перехід від однієї підгрупи до іншої дозволяє аналізувати вплив чинника T, усередині ж підгрупи – індивідуальну мінливість та зовнішні чинники, що не повторюються для інших одиниць вибірки, але здійснюють вплив на формування особи.

Матеріали, які дозволяють досліджувати історію козацько-старшинських родів, на нашу думку, особливо добре адаптовані до подібного роду методичних маніпуляцій.

Джерела та література

1. Божилів І. Фамілія на Асеневці (1186-1460). Генеалогія і просопографія. – Софія, 1994.
2. Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К., 2002.

3. Кривошея В.В. Еліти нації і еліти суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави. – 1998. – № 1/2.
4. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини. (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648-1782 рр.): У 2 ч. – К., 1998.
5. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). – К., 2006.
6. Томазов В.В. З генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські // Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. праць: У 2 ч. / Відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко. – К., 1995. – Ч. 2.
7. Юркин И.Н. Демидовы – ученые, инженеры, организаторы науки и производства: Опыт науковедческой просопографии. – М., 2001.
8. Якунин В.К., Болебрух А.Г. Методология истории: поиск новых основ // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ. – 2000. – №2(10). – Березень-квітень.

Summary

The article demonstrates the possibilities of prosopographic method (method of researching collective biographies by considering every person that corresponds to the researcher's field of scientific interest as an individual personality) in researching Cossack Starshyna.

Н. І. Швайба

ВІД ЗАПОРОЖЦЯ ДО ЧОРНОМОРЦЯ: ЗАПОРОЗЬКА СТАРШИНА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Н.Д. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

Відомий український історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко визначала кубанських козаків останніми спадкоємцями старого Запорожжя, що зберігли його перекази, пісні, звичаї, незважаючи на всі заходи російського уряду зрусифікувати їх [1, с.276].

У своїх козакознавчих працях вчена переважно зосереджувалась на соціально-економічній історії запорозького козацтва часів Нової Січі та політиці уряду Російської імперії по відношенню до Запорозьких Вольностей. В її науковій спадщині знаходимо відомості по окремих постатях запорозької старшини, яка згодом ставала старшиною чорноморською. Навіть уривчасті свідчення, здобуті істориком, дозволяють ширше уявити попереднє життя чорноморської старшини, допомагають краще усвідомити трансформаційні процеси, що відбувались у краю в останній чверті XVIII століття, та передумови, що визначали той чи інший вибір колишньої запорозької старшини. Особливо це стосується тих, хто не полишив земель колишніх Вольностей і ладен був шукати шляхи збереження козацької традиції, водночас виборювати “місце під сонцем” за нових політичних та адміністративних реалій.

Особливу увагу привертає робота Н.Д. Полонської-Василенко “Майно запорозької старшини як джерело для дослідження соціально-економічної історії Запорожжя” [2]. Опрацювання реєстрів майна описаних 1775 року зимівників запорозької старшини, намагання якомога більше використати їх інформативні можливості дозволило вченій визначити, що за люди підпали під конфіскацію. Н.Д. Полонська-Василенко намагалась відшукати біографічні відомості про кожну з 23-х постатей, розкрити, що саме об'єднувало цих запорожців, за що всі вони були притягнуті російським урядом до відповідальності. Аналіз опублікованих та архівних документів (в основному документи російської місцевої адміністрації), власні студії, вивчення історіографії призвели до одностайного висновку – майже всі ці особи були запозятими учасниками “останньої” боротьби Запорожжя за його вольності (в першу чергу за землі, які поступово захоплював російський уряд). Саме в цьому контексті і представляє окремих запорожців Н.Д. Полонська-Василенко, шукає факти їх діяльності як оборонців Запорожжя, намагається з'ясувати їх долю після зруйнування Січі.

Крім генеральної старшини – П. Калнишевського, І. Глоби та П. Головатого – перед нами цілий ряд запорожців, які впроваджували в життя політику і рішення Коша, її прихильники і безпосередні виконавці. Серед них і ті, що після ліквідації Запорозької Січі 1775 року не останню роль відіграли у формуванні Війська вірних козаків.

Зокрема в опублікованих та опрацьованих вченою документах згадується Захар (Харко) Чепіга – полковник, що свого часу боронив запорозькі землі на кордонах Орільської паланки: нападав із своєю командою на нові слободи, рубав ліси, косив луки, завдавав великих збитків жителям Єкатерининської провінції Новоросійської губернії, згодом відомий організатор і кошовий Чорноморського козацького війська.

Н.Д. Полонська-Василенко віднесла З. Чепігу до старшинського “заможного активу”, що у боротьбі відстоював землі своєї “кляси”. Щодо подальшої долі цього “активу”, вчена відмічала, що